Eşekli Kütüphaneci: Bir Halk Kahramanının ve Edebi Mirasının Anatomisi

Giriş: Gerçek Bir Hayat, Ölümsüz Bir Roman

Fakir Baykurt'un Önemli bir eseri olan Eşekli Kütüphaneci adlı bu çalışma, Anadolu aydınlanmasının iki önemli figürünün kesişen yollarını ve geride bıraktıkları ortak mirası incelemektedir: Hayatını halka kitap ulaştırmaya adayan Ürgüplü kütüphaneci Mustafa Güzelgöz ve onun bu sıra dışı mücadelesini son romanıyla ölümsüzleştiren usta yazar Fakir Baykurt. Güzelgöz'ün gerçek yaşam öyküsü, Baykurt'un edebi dehasıyla birleşerek cehalete, bürokrasiye ve toplumsal atalete karşı verilen mücadelenin evrensel bir destanına dönüşmüştür. Bu analiz, *Eşekli Kütüphaneci* romanının temel aldığı gerçek kahramanın portresini çizerken, bu yaşam öyküsünün edebi bir anıta dönüşüm sürecindeki tarihsel, toplumsal ve anlatısal katmanları derinlemesine aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Bu makaleyi Spotify'da sesli olarak dinlemek için podcast'ine bu linkten ulaşabilirsiniz.

1.1 Tarihin Kahramanı: Mustafa Güzelgöz ve "Ürgüp Modeli"

Mustafa Güzelgöz, 20. yüzyıl Türkiye'sinin kültür coğrafyasında, yalnızca kütüphanecilik mesleğinin sınırlarını aşan bir figür değil, aynı zamanda Anadolu'nun kırsal kalkınma ve aydınlanma mücadelesinin en somut sembollerinden biridir. O, pasif bir memuriyet rolünü reddederek kütüphaneyi bir sosyal değişim merkezine dönüştüren, kitapları eşek sırtında en ücra köylere taşıyan bir halk aydını ve sosyal yenilikçidir. Onun "Ürgüp Modeli" olarak anılan girişimi, bir bireyin adanmışlıkla neleri başarabileceğinin canlı bir kanıtıdır.

Bu makaleyi Youtube'da görüntülü olarak izlemek için videosuna bu linkten ulaşabilirsiniz.

1.1.1 Bir Adanmışlığın Kökleri: Karakterini Şekillendiren Yıllar

Güzelgöz'ün yılmaz karakteri, hayatının erken dönemlerinde karşılaştığı zorluklar ve edindiği deneyimlerle şekillenmiştir. Bu üç kritik olay, onun gelecekteki misyonunun temellerini atmıştır:

- **Saz Tutkusu ve Baskı:** Çocukluğunda büyük bir tutkuyla bağlandığı sazının, "günah" sayıldığı bir ortamda babası tarafından yakılması, onun için sadece bir aile içi çatışma değildi. Bu olay, erken Cumhuriyet döneminin halk kültürünü (saz) yücelten idealleri ile muhafazakâr toplumsal yorumlar arasındaki gerilimle ilk yüzleşmesiydi ve zihnine ileride mücadele edeceği "aydınlanma düşmanlığı"nın ilk tohumlarını ekmiştir.
- **Toplumsal Kurallara Meydan Okuma:** Sevdiği kadın Hanife'yi ailesinin rızasını

beklemeden kaçırması, onun hedeflerine ulaşmak için toplumsal kalıpların dışına çıkmaktan çekinmeyen kararlı yapısının erken bir göstergesiydi. Bu eylem, onun ileride bürokratik kuralları halkın yararına esnetecek olan pragmatik ve cesur yaklaşımının bir habercisiydi.

- **Dünya Görüşünün Genişlemesi:** İstanbul'daki çalışma hayatı ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki askerlik hizmeti, ona dar kasaba sınırlarının ötesinde bir vizyon kazandırdı. Farklı deneyimler biriktirmiş bir birey olarak Ürgüp'e döndüğünde, artık toplumu için bir şeyler yapma arzusuyla doluydu ve memuriyet görevini bu arzuyu gerçekleştireceği bir arena olarak görmeye hazırdı.

1.1.2 "Ürgüp Modeli": Cehalete Karşı Devrimci Bir Yaklaşım

"Eşekli Kütüphane" fikri, kişisel bir hayal kırıklığının devrimci bir toplumsal projeye dönüşmesinin hikayesidir.

1. **Kıvılcım Anı:** Bir köy ziyaretinde diğer tüm memurların altına sandalye konulurken kendisine yer gösterilmemesi, Güzelgöz için bir aydınlanma anı oldu. Topluma somut bir hizmet götürmeyen memurun saygı görmediğini anladı. Bu küçük düşürücü olay, onun misyonunu ateşledi. Fakir Baykurt'un romanında canlandırdığı iç monolog, bu dönüşümü etkileyici bir şekilde özetler:
2. **Sistemin İşleyişi:** Bu aydınlanma anından sonra harekete geçen Güzelgöz, "madem köylü kütüphaneye gelemiyor, o zaman kütüphane köylüye gidecek" ilkesiyle bir sistem kurdu. Bir marangoza, her biri 100 ila 200 kitap alabilen sandıklar yaptırdı. Bu sandıkları bir eşeğin sırtına yükleyerek köylerin yolunu tuttu. Sistem son derece basitti: kitapları dağıtıyor, isimleri bir deftere kaydediyor ve on beş gün sonra yenileriyle değiştirmek üzere geri topluyordu. Tek eşekle başlayan bu hizmet, kısa sürede beş eşek, üç at ve iki katırlık bir filoya dönüşerek sadece Ürgüp'e değil, Avanos, Nevşehir ve Yeşilhisar'a bağlı toplam 36 köye düzenli olarak aydınlanma taşıdı.

1.1.3 Kitapların Ötesinde Bir Vizyon: Toplumsal Kalkınma Liderliği

Mustafa Güzelgöz, bilginin uygulamaya dökülmediğinde anlamsız kalacağını derinden kavramıştı. Bu nedenle kütüphaneyi, sadece kitapların ödünç alındığı bir mekân olmaktan çıkarıp, canlı bir "toplumsal kalkınma merkezi" olarak yeniden tanımladı.

- **Kadınların Toplumsal Hayata Katılımı:** Güzelgöz, kütüphaneyi pasif bir bilgi deposu olmaktan çıkarıp, ataerkil kodları fiilen yıkan bir sosyal müdahale alanına dönüştürüyordu. Kendi izin günü olan salı günlerini "kadınlara özel gün" ilan etti. Kadınların kütüphaneye gelmesini teşvik etmek için mekânlara dikiş makineleri, halı dokuma tezgâhları ve bebekli anneler için beşikler kurdu.
- **Ekonomik Güçlenme:** Tarım ve kooperatifçilik üzerine getirttiği kitapları, köylülerin sadece okuması için değil, bizzat uygulaması için birer rehber olarak kullandırdı. Onun öncülüğünde kurulan başarılı üzüm ve elma kooperatifleri, bölge ekonomisine somut katkılar sağladı.
- **Topluluk Ruhunun Güçlendirilmesi:** Gençleri kitaba ve kütüphaneye çekmek için

bir futbol takımı kurdu. Takıma girmenin ön koşulu olarak kütüphaneye üye olmayı ve kitap okumayı şart koştu. *"Gol önce kafadan, sonra ayaktan çıkar"* ilkesiyle hareket ederek zihinsel gelişimi fiziksel aktivitenin temeline yerleştirmesi, onun sosyal mühendislik dehasının parlak bir örneğiydi.

1.1.4 Takdir ve Trajedi: Yükseliş ve Zorunlu Emeklilik

Güzelgöz'ün kariyeri, uluslararası takdir ile ülke içindeki bürokratik düşmanlık arasındaki derin bir çelişkiyle damgalanmıştır.

1. **Uluslararası Tanınırlık:** Çalışmaları dünya basınının dikkatini çekti ve 1963 yılında Amerikan "Lane Bryant Uluslararası Gönüllü Hizmet Şampiyonluğu Ödülü" ile dünya birinciliğine layık görüldü. 1969'da ise Amsterdam'da toplanan Avrupa kütüphanecileri arasında "yılın kütüphanecisi" seçildi. Bu ödüller ve Amerikan Büyükelçiliği'nin hizmetlerinde kullanması için hediye ettiği cip, onun başarısının uluslararası alanda tescillenmesiydi. Artık o, sadece bir yerel kahraman değil, evrensel bir ilham kaynağıydı.
2. **İç Düşmanlık ve Çöküş:** Artan şöhreti, aydınlanmadan rahatsız olan çevrelerin ve yerel bürokrasinin kıskançlığını körükledi. Hakkında yapılan isimsiz bir şikâyet üzerine Ankara'dan Müfettiş Rasim Esmer görevlendirildi. Kooperatifler üzerinden haksız kazanç sağladığı yönündeki asılsız suçlamalarla hazırlanan olumsuz rapor, onun sonunu getirdi. Bu süreç, Cumhuriyet'in aydınlanma projesinin bürokratik atalet ve siyasi kıskançlıklar tarafından nasıl sabote edildiğine dair trajik bir alegoridir. Dönemin Nevşehir Valisi Mehmet Aldan'ın raporu okuduktan sonra çaresizlik içinde ağladığı ve daha fazla takibattan kurtulması için Güzelgöz'e emekliliğini istemesini tavsiye ettiği rivayet edilir. Sistem karşısında yalnız bırakılan Güzelgöz, 1972 yılında zorunlu olarak emekliliğe sevk edildi.

Güzelgöz'ün büyük emeklerle kurduğu fiziki miras, bürokratik ilgisizlikle zamanla çökse de hikayesi edebiyatın koruyucu hafızasında ölümsüzleşecekti.

1.2 Yazarın Aynası: Fakir Baykurt ve "Eşekli Kütüphaneci" Projesi

Fakir Baykurt'un son eserini Mustafa Güzelgöz'e adaması, basit bir biyografi yazma niyetinin çok ötesinde, yazarın kendi hayat felsefesinin, ideallerinin ve yarım asırlık Anadolu aydınlanma mücadelesinin bir özeti niteliğindedir. Baykurt, Güzelgöz'ün şahsında, kendi ideallerinin ve kitaba olan sarsılmaz inancının ete kemiğe bürünmüş halini bulmuş ve onun hikayesini ölümsüzleştirmeyi son görevi olarak benimsemiştir.

1.2.1 İki Aydın, Tek Dava: Düşünsel Ortaklık

Farklı yollardan ilerleseler de Fakir Baykurt ve Mustafa Güzelgöz'ün hayatları, ortak bir dava etrafında birleşiyordu: Anadolu insanını kitap ve eğitim yoluyla aydınlatmak.

- **Ortak Köken ve Misyon:** Gönen Köy Enstitüsü mezunu olan Fakir Baykurt, bu kurumda aldığı eğitimle yalnızca bir öğretmen değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara çözüm arayan bir "aydın aktivist" olarak yetişmişti. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) genel başkanlığı yapması ve 12 Mart 1971 darbesi sonrası tutuklanması gibi tecrübelerle pekişen bu kimliği, onu hayatı boyunca Mustafa Güzelgöz gibi aydınlanma mücadelesini bizzat sahada veren gerçek kahramanları aramaya ve onları edebiyat yoluyla yaşatmaya sevk etti.
- **"Kitap" Ekseninde Kesişen Yollar:** Her iki figürün de mücadelesi "kitap" ekseninde kesişiyordu. Biri, Anadolu'nun karanlık bölgelerine ışık taşımak için kalemini bir fener gibi kullanırken; diğeri, aynı amaç için eşeğinin sırtındaki sandıklarda kitap taşıyordu. Bu düşünsel ortaklık, romanın temelini oluşturan en güçlü bağdı.

1.2.2 Bir Vasiyetin Doğuşu: Romanın Yazım Süreci

Fakir Baykurt'un bu romanı yazma kararlılığı, projenin onun için ne kadar kişisel ve önemli olduğunu gözler önüne serer.

1. Yazar, vefatından yaklaşık iki yıl önce, 11 Temmuz 1997 tarihli bir röportajda niyetini net bir şekilde ortaya koymuştu:
2. Bu niyetini gerçekleştirmek için 1997'de Ürgüp'e giderek Güzelgöz ile bir hafta geçirdi, gözlemler yaptı ve onun yaşam öyküsünü ilk ağızdan dinledi. Bu süreç, yazarın araştırmalarındaki titizliğini ve konuya olan derin saygısını göstermektedir.
3. Pankreas kanseri tedavisi gördüğü Almanya'nın Essen kentindeki hastane yatağında, 6 Eylül 1999 günü bile romanın son düzeltmelerini yapmaya devam etmesi, bu eserin onun için ne kadar önemli bir "edebi vasiyet" olduğunun en dokunaklı kanıtıdır.

Baykurt, bu gerçek yaşam öyküsünü, ustalıklı edebi tekniklerle zenginleştirerek çok katmanlı bir esere dönüştürmeyi başarmıştır.

1.3 Gerçekliğin Edebi Dönüşümü: Romanın Anatomisi

Eşekli Kütüphaneci, basit bir biyografik anlatının çok ötesinde, Fakir Baykurt'un edebi ustalığını sergilediği, farklı anlatısal ve kurgusal katmanları ustaca bir araya getiren çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Roman hem bir biyografi hem bir dostluk hikayesi hem de bir dönemin toplumsal portresi olarak Baykurt'un edebi mirasının bir özeti niteliğindedir.

1.3.1 Anlatı Tekniği: Kurgusal Çerçeve ve Çok Seslilik

Baykurt, Güzelgöz'ün hikayesini okuyucuya doğrudan aktarmak yerine, onu kurgusal bir çerçeve içine yerleştirerek anlatıya derinlik katmıştır.

- **Çerçeve Hikâye Olarak Dimitrios:** Atalarının izini sürmek için Yunanistan'dan Ürgüp'e gelen genç akademisyen Dimitrios Katsikas karakteri, iki temel işleve hizmet eder:

1. **Dış Göz Perspektifi:** Dimitrios, dışarıdan gelen bir göz olarak okuyucunun, Güzelgöz'ün hikayesini onunla birlikte keşfetmesini sağlar. Bu sayede Güzelgöz, yerel bir figür olmaktan çıkarılıp evrensel bir halk kahramanı statüsüne yükseltilir.
2. **Evrensel Boyut:** Baykurt, Dimitrios karakteri aracılığıyla Güzelgöz'ü yerel bir kahraman olmaktan çıkarıp, mirası halklar arasında dostluk köprüsü kuran evrensel bir hümanizm sembolüne dönüştürür. Hikâye, Türk-Yunan dostluğu ve ortak Anadolu mirası gibi daha geniş temalara taşınır.

- **Geriye Dönüş Tekniği:** Yazar, kronolojik bir biyografinin getireceği tekdüzelikten kaçınmak için geriye dönüş (flashback) tekniğini ustalıkla kullanır. Mustafa Güzelgöz'ün anılarını Dimitrios'a anlatmasıyla ilerleyen kurgu, anlatıya hem psikolojik bir derinlik hem de yapısal bir dinamizm kazandırır.

1.3.2 Romanın Kalbindeki Fikirler: Ana Temalar

Fakir Baykurt, Güzelgöz'ün gerçek hayatını bir iskelet olarak kullanır ve bu iskeleti evrensel fikirlerle donatır. Romanın dokusunu oluşturan dört temel tema şunlardır:

- **Görev ve Adanmışlık:** Mustafa Güzelgöz için kütüphanecilik, bir memuriyet değil, halkı aydınlatma ve cehaletle savaşma görevidir. Bu adanmışlık, kendisine sandalye verilmemesiyle yaşadığı kişisel kırgınlığın, toplumsal bir hizmet idealine dönüşmesiyle somutlaşır.
- **Dostluk ve Kardeşlik:** Roman, dostluk temasını üç bağlantılı düzeyde işler: Bireysel düzeyde Aziz Güzelgöz ve Dimitrios'un kan kardeşliğe uzanan dostluğu, toplumsal düzeyde Ürgüp ve Larisa'nın "kardeş kent" projesine ilham verir. Kültürel düzeyde ise halk ozanı Refik Başaran'ın müziği, siyasi sınırları aşarak iki halk arasında birleştirici bir köprü kurar.
- **Aydınlık ve Karanlık Çatışması:** Romanın temel çatışması, Güzelgöz'ün temsil ettiği aydınlanma fikri ile "yukarıdakiler" olarak tanımlanan bürokratik engeller, kıskançlık ve dogmatik düşünce arasındaki mücadeledir. Baykurt, bu çatışmayı Köy Enstitüleri ve Halkevleri'nin kapatılmasına yönelik eleştirileriyle birleştirerek keskin bir siyasi boyut kazandırır. Ankara'dan gelen Müfettiş Rasim Esmer karakteri, aydınlığın önünü kesmeye çalışan bu "karanlığı" somutlaştırır.
- **Kültürün Birleştirici Gücü:** Kitapların ve müziğin, siyasi sınırları aşan birleştirici rolü romanda güçlü bir şekilde vurgulanır. Dimitrios'un, başlangıçta "paldır küldür bir ses" olarak yadırgadığı Refik Başaran türkülerini zamanla benimseyip Yunanistan'a taşıması, kültürün ortak bir duygu köprüsü kurma gücünün en güzel örneğidir.

1.3.3 Edebi Montaj ve Evrensel Mesajlar

Baykurt, romanı yerel bir hikâyenin ötesine taşıyarak evrensel bir aydınlanma ve barış arayışına bağlamak için "montaj tekniğini" kullanır. Anlatının içine yerleştirdiği üç şiir, bu amacın en belirgin göstergeleridir:

- **Melih Cevdet Anday'dan "Rahatı Kaçan Ağaç":** Bu şiir, kitaba ve bilgiye yapılan bir

göndermedir. Tıpkı ağaca verilen kitabın onun rahatını kaçırması gibi, bilginin de insanın mevcut düzenini sorgulatan, dönüştürücü ve "rahat kaçıran" gücünü simgeler.
- **Nâzım Hikmet'ten "Türk Köylüsü":** Nâzım Hikmet'in dizeleri, romanın eleştirdiği toplumsal yapının ve Anadolu insanının tarihsel çaresizliğinin altını çizer.
- **Yannis Ritsos'tan "Barış":** Yunan şair Ritsos'un bu şiiri, romanın evrensel barış çağrısını özetler. Şiir aracılığıyla Baykurt, kitabın sadece bireysel aydınlanma için değil, aynı zamanda toplumlar arası barış ve kardeşlik için de temel bir ihtiyaç olduğunu vurgular.

Bu edebi montajlar sayesinde roman, hem Türkiye'nin kendine özgü sorunlarını yansıtan yerel bir metin hem de insanlığın ortak ideallerini dile getiren evrensel bir eser kimliği kazanır.

1.4 Sonuç: Unutulmaya Karşı Bir Anıt

Fakir Baykurt'un kalemiyle *Eşekli Kütüphaneci*, Mustafa Güzelgöz'ün hayat hikayesini aşarak bir umut, direniş ve aydınlanma destanına dönüşmüştür. Eser, iki ölümsüz miras bırakır: Bir yanda, Güzelgöz'ün adını ve mücadelesini unutulmaz kılarak onu ulusal bir kahramanlık sembolü haline getirir. Diğer yanda, yazarın hastalığı sırasında son nefesine dek üzerinde çalıştığı bu roman, onun kitaba, eğitime ve insana olan sarsılmaz inancının bir özeti, "Anadolu'nun aydınlanması için verdiği mücadelenin" en dokunaklı halkası olarak adeta bir edebi vasiyet niteliği taşır. Roman, bir bireyin adanmışlığının bir toplumu nasıl dönüştürebileceğini gösteren, kitabın iyileştirici gücüne olan inancı tazeleyen bir anıt olarak varlığını sürdürmektedir. Mustafa Güzelgöz'ün aydınlanma idealini ölümsüzleştiren şu sözü hem kahramanın hem de eserin misyonunu en saf haliyle özetlemektedir:

"Köylere kitap götürmek, çöle su götürmek gibidir."